

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ

AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ

BANK İŞİ KAFEDRASI

«Maliyyə bazarı»

FƏNNİNİN PROQRAMI

(«Maliyyə» ixtisasi üzrə «Magistratura»
pilləsində təhsil alanlar üçün)

Tərtib edənlər : i.e.d., professor Məmmədov Z.F.

Dos. Abbasbəyli M.A.

Giriş

Fənnin məqsədi:

“Maliyyə bazarı” fənni tələbələrin pul və kapital bazarlarının fəaliyyəti sahəsinin formalaşması və fəaliyyəti üzrə nəzəri və praktiki biliklərə yiyələnməsinə; Yığım - investisiya əlaqəsi; Maliyyə - kredit institutları, kapital aktivlərinin qiymətləndirilməsi, Sığorta bazarı, qiymətli kağız bazarı və birja, Beynəlxalq maliyyə bazarları iştirakçıları fəaliyyətinin tənzimləməsinin və nəzarətinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi üçün zəruri olan nəzəri anlayışların və praktiki bacarıqların tələbələrə çatdırılmasına yönəldilmişdir.

Fənnin vəzifələri:

Xüsusiyyətlərin öyrənilməsi: «Maliyyə bazarı» strukturu, Maliyyə bazarı iştirakçılarının fəaliyyətinin tənzimlənməsi və nəzarətinin müasir mərhələləri, Azərbaycan Respublikasında qiymətli kağızlar bazarının iştirakçılarının fəaliyyət növləri, Azərbaycan banklarının Maliyyə bazarına giriş şərtlərini anlamaq üçün nəzəri və praktiki baza ilə təmin edilməsi.

1.3. Magistrantların peşəkar hazırlığında fənnin yeri:

«Maliyyə bazarı» fənni “Pul və kredit”, “Qiymətli kağızlar və birja”, “Bank işi” tədris fənlərində tələbələr tərəfindən əldə olunan biliklərə əsaslanır. O, həmçinin metodoloji və məlumat baxımından “Maliyyə - kredit institutları”, “Maliyyə menecmenti” fənləri ilə sıx bağlıdır. «Maliyyə bazarı» fənninin öyrənilməsi kurs çərçivəsində əldə olunan bilik və bacarıqların dərinləşdirilməsinə və konkretləşdirilməsinə kömək edəcək.

Fənnin öyrənilməsində tələbələr tərəfindən əldə edilən əsas biliklər:

Yığım - investisiya əlaqəsi; Maliyyə - kredit sisteminin institusional elementləri və funksional rolu; Qiymətli kağızlar bazarının strukturu və inistitusal investorların qiymətli kağızlar bazarı; Azərbaycan Respublikasında qiymətli kağızlar bazarının iştirakçılarının fəaliyyət növləri; Azərbaycan Respublikasında maliyyə bazarının inkişaf proqramının məqsəd və

vəzifələri; Azərbaycan Respublikasında maliyyə bazarının iştirakçılarının fəaliyyətinin tənzimlənməsi və nəzarəti.

Fənnin öyrənilməsində tələbələr tərəfindən əldə edilən əsas bacarıqlar:

Maliyyə bazarlarının strukturunun təhlili;

Maliyyə bazarları fəaliyyətinin təşkilati və funksional strategiyalarının və hədəf koordinatlarının müəyyən edilməsi;

Maliyyə bazarları yaşanan tendensiya və amillərinin, amillərinin və inkişaf perspektivlərinin təhlili;

Maliyyə bazarları iştirakçılarının fəaliyyətinin tənzimlənməsi və nəzarətinə tətbiq olunan vahid standartların potensial təsirinin qiymətləndirilməsi.

2. Məşğələ mövzuları və növləri üzrə kursun saatlarının miqdarı və bölüşdürülməsi

Mövzuların adları	Ümumi saatlar	Auditoriya dərsləri		Sərbəst işlər
		Mühazirə	Seminar	
1.Yığım - investisiya əlaqəsi	4	2	2	1
2. Maliyyə - kredit insitutları	4	2	2	1
3.Maliyyə bazarı və kapital aktivlərinin qiymətləndirilməsi	4	2	2	1
4. Sığorta bazarı	4	2	2	1
5. Qiymətli kağız bazarı və birja	4	2	2	1
6. Aksiyalar və İstiqrazların ümumi xarakteristikası	4	2	2	1
7. Azərbaycan Respublikasında qiymətli kağızlar bazarının iştirakçıları	4	2	2	1
8. Maliyyə bazarının investisiya imkanlarının fundamental və texniki təhlili	4	2	2	1

9. Maliyyə bazarında investisiya riskinin qiymətləndirilməsi	4	2	2	1
10. Maliyyə bazarında investisiya riskinin qiymətləndirilməsi	4	2	2	1
11. Azərbaycan Respublikasında maliyyə bazarının inkişaf proqramının məqsəd və vəzifələri	4	2	2	
12. Birja iqtisadi barometr kimi	4	2	2	
13. Beynəlxalq maliyyə bazarları	8	4	4	
14. Dünya qızıl bazarı	4	2	2	
Yekun	60	30	30	10

Yığım və investisiyanın müxtəlif şəxslər tərəfindən həyata keçirilən bir cəmiyyətdə yığımların investisiyaya dönməsi, maliyyə sisteminin varlığını meydana çıxarır. Maliyyə sistemi şirkət və fərdlərdən əmanətləri (depozitlər) cəlb edir və toplanmış vəsaitləri sonradan dövlət, şirkət və fərdlər arasında yenidən bölüşdürür. Beləliklə, öz vəsaitlərini təklif edən əmanətçilər (kreditorlar) və bu vəsaitlərə ehtiyacı olanlar (borclular) kimi iki qrup yaranır.

Maliyyə sisteminin ən vacib çalışma mexanizmi borclama və borcvermə əməliyyatlarını asanlaşdırmaq və nizamlı bir şəkildə işləməsini təmin etməkdir.

Maliyyə sisteminin strukturuna təsir edən başlıca amillər: Qurumların sayı və ölçüləri; Təklif edilən xidmətlərin xüsusiyyəti; Sektora giriş və çıxış şərtləri (mobilitə); İstehsal, marketinq və istehlak proseslərinin xüsusiyyətləri (şəffaflıq); Texnoloji dəyişikliklər; Qanun dəyişiklikləri; Müştəri seçimi; Faiz nisbəti və qiymətli kağızların geniş istifadəsi.

Fond təklif və tələbi arasındakı axınları nizamlayan hüquqi və idari qaydaların mövcud olduğu və fond transfer əməliyyatlarının gerçəkləşdiyi bazarlara

"maliyyə bazarları" adı verilmiş və maliyyə bazarları tərkibinə pul və kapital bazarları daxildir. **Pul bazarı** qısa fond təklifləri ilə qısa müddətə olan fond tələblərinin qarşılaşdığı bir bazardır. Ümumiyyətlə, qısamüddətli fondlar hüquqi və fiziki şəxslərin dövriyyə vasitələrinə olan ehtiyacları üçün tələb olunur. **Kapital bazarı** uzunmüddətli fond təklifləri ilə uzun müddətə olan fond tələblərinin qarşılaşdığı bir bazardır. Burada uzunmüddətli fondlar satılır və alınır. Uzunmüddətli fondlar sonradan hüquqi şəxslərin amortizasiya ayırmalan və mənfəətləri hesabına ödənilir.

Maliyyə bazarı beş həlqədən təşkil edilir: Yığım sahibləri (fond təklif edənlər); İnvestorlar (fond tələb edənlər); maliyyə alətləri; yardımçı qurumlar və hüquqi və idari nizamlayıcı qurumlar.

Maliyyə bazarlarında yer alan fərdlərin və ya şirkətlərin verəcəkləri investisiya qərarlarında, maliyyə alətlər böyük önəmə malikdirlər. Maliyyə alətlərinin çeşidli və çox saylı olması, investirlərə alternativ investisiya imkanları saxlayır. Yığımlardan təşkil edilən fondların finans kəsiri olan investirlərə təklif edilməsi maliyyə bazarlarının mövcud olmasının başlıca səbəbidir.

Kapital bazarları içində də təşkilatlanmış və təşkilatlanmamış kapital bazarları olaraq bir fərqlənmə mümkündür. Təşkilatlanmış kapital bazarları, məsələn, İstanbul və ya Moskva Fond Birjasında əməliyyat görə "səhm bazarı" və "istiqraz və bono" bazarıdır. Kredit təklif və tələbi pul bazarlarından kapital bazarlarına və ya kapital bazarlarından pul bazarlarına doğru asanca axa biləcək xüsusiyyətdə olduğundan ikili xarakterə malikdir.

Pul bazarları ilə sərmayə bazarları bir-biri ilə çox yaxın əlaqəlidir, belə ki, faiz nisbətlərində meydana gələ biləcək artım və ya azalışlar, pul və sərmayə bazarlarındakı hərəkətlərin birindən digərinə doğru axınına təsir edir.

Faiz nisbətləri iki bazar arasındakı fond axınını nizamlayır, yəni nizamlayıcı dayanıqlı vəziyyət alır. Fond təklif edənlər öz investisiya siyasətini və əldə etməyi gözlədikləri qazanclara əsaslanaraq fondları bazarların birinə və ya hər ikisinə də istiqamətləndirə bilirlər. Fond tələb edənlər isə istədikləri fondun çeşidinə bağlı olaraq hər iki bazarı da saxlaya bilirlər. Bəzi vasitəçi qurumlar pul və ya kapital

bazarlarında əməliyyat həyata keçirirlər. Hər iki bazar arasındakı cari faiz nisbətlərində dəyişiklik olmaqla yanaşı, həm də aralarında çox yaxın bir əlaqə mövcuddur. Fondlar aşağı faiz nisbətlərindən yüksək olana doğru tendensiya göstərir. Pul bazarında meydana gələn dəyişmə sərmayə bazarları üzərində təsirini göstərir.

Faiz nisbətləri isə bu iki bazar arasındakı fond axımında nizamlayıcı bir rol oynayır. Bu bazarlarda fond təklif edənlər investisiya siyasətləri və gözlədikləri gəlirlər istiqamətində fondları bir bazardan digər bazara və ya birdən çox bazarlara doğru yönəldə bilir. Fond tələb edənlər isə ehtiyac duyduqları kreditin növünə görə bir bazardan və ya birdən çox bazardan borclana bilir.

Bəzi vasitəçi qurumlar, xüsusilə banklar pul və kapital bazarlarına aid əməliyyatları gerçəkləşdirməklə hər iki bazarda da çalışma yetkisinə malikdir.

Maliyyə bazarlarında fondlar aşağı faiz nisbətlərindən yüksək nisbətli olanlara doğru hərəkət edir. Məsələn, pul bazarlarında görülən faiz nisbətindəki artımlar sərmayə bazarlarına mənfi təsir göstərməklə fondların sərmayə bazarlarından pul bazarlarına doğru axımına səbəb olur.

Fənnin məzmunu

1. Yığım - investisiya əlaqəsi

Yığım pul gəlirinin istehak üçün sərf edilməmiş hissəsi kimi. $Gəlir = yığım + cari xərclər$ (riyazi şəkildə: $C_e = T + H_e$). Yığma təsir edən amillər: gözlənilməyən bir hadisəyə qarşı xərclərə hazır olma (xəstəlik, ani fəlakət və s.); irəlidə həyata keçiriləcək böyük xərclər üçün bu gündən pul yığmaq (səyahətə çıxma, ev və ya avtomobil alma, uşaqlarının məktəb xərclərini maliyyələşdirmək və s.); bir işqurma məqsədini gerçəkləşdirmək üçün hazırlıq görmə; maliyyə varlığı əldə etmə arzusu və yüksək bir gəlirə sahib olma arzusu.

Klassik və neoklassik iqtisadçılara görə yığım faizin bir funksiyası kimi. Qiymətli kağızlar bazarında investisiya fəaliyyətinin məqsədləri:

Investisiyaların təsnifatı: etüd-proyekt investisiyaları; yeni investisiyalar; fəaliyyəti davam etdirmə və yeniləmə investisiyaları; ekspansiya investisiyaları; tamamlama və çətin situasiyaları açmaq üçün ekstremal investisiyalar; modernləşdirmə və təkmilləşdirmə investisiyaları; araşdırma-inkişaf etdirmək (research and development R&D) investisiyaları.

Maliyyə bazarında fondların xərclərinin aşağı və ya yuxarı səviyyədə olmasına təsir edən amillər: Mərkəzi Bankın pul siyasəti və ölkə iqtisadiyyatının yığım potensialı və onun kapital bazarındakı fəaliyyətinin əhatə dairəsi. Investisiya prosesinin maliyyə təminatı.

2. Maliyyə - kredit insitutları

Maliyyə bazarlarında əmanət toplayan qurumlar: Kommersiya bankları, Kredit ittifaqları, Əmanət bankları, Əmanət və Kredit birlikləri, Poçt-bank qurumları.

Kommersiya banklarının fond mənbələri. Əmanət bankları. Əmanət və kredit birlikləri. Kredit ittifaqları. Poçt-bank qurumları. Poçt sistemi tərkibində bank xidmətlərinin spektləri. Milli operator maliyyə xidmətləri sahəsindəki fəaliyyət növləri: poçt hesablarının açılması və aparılması; pul köçürmələrinin həyata keçirilməsi; maliyyə təsisatlarında, o cümlədən Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankında müxbir hesabların açılması; poçt əmanətlərinin qəbul edilməsi; ödəniş vasitələrinin, o cümlədən debet və kredit kartlarının, poçt çeklərinin buraxılması; müştərilərin sifarişi və vəsaiti hesabına xarici valyutanın alqı-satqısı və nağd pulun və digər qiymətlilərin inkassasiyası.

Bankçılığın əsas prinsipi: likvidlik, təhlükəsizlik və mənfəət.

Bankların məqsədləri - təhlükəsizlik və likvidliyi arasında optimallığını təmin edərək bankın mənfəətini maksimuma çatdırmaq.

Bank menecmentinin məqsədi gəlirliliyi maksimuma çatdırmaq və riskləri minimuma endirmək. Əmanətin miqdarına və strukturuna ən önəmli təsir edən amil - müştərinin sədaqəti.

Bankların fəaliyyət növləri: tələbli və müddətli depozitlərin (əmanətlərin) və digər qaytarılan vəsaitlərin cəlb edilməsi; kreditlərin (təminatlı və/və ya təminatsız) verilməsi, o cümlədən istehlak və ipoteka kreditləşdirilməsi, reqres hüququ ilə və ya belə hüquq olmadan faktoring, forfeyting, lizing xidmətləri və digər kreditləşdirmə növləri; fiziki və hüquqi şəxslərin hesablarının, o cümlədən bankların müxbir hesablarının açılması və aparılması; kliring, hesablaşma-kassa xidmətləri, pul vəsaitinin, qiymətli kağızların və ödəniş vasitələrinin köçürülməsi üzrə xidmətlər göstərilməsi; ödəniş vasitələrinin (o cümlədən kredit və debet kartları, yol çekləri və bank köçürmə vekselləri) buraxılması; öz hesabına və ya müştərilərin hesabına maliyyə vasitələrinin (o cümlədən çeklərin, köçürmə veksellərinin, borc öhdəliklərinin və depozit sertifikatlarının), xarici valyutanın, qiymətli metalların və qiymətli daşların, valyuta və faiz vasitələrinin, səhmlərin və digər qiymətli kağızların, habelə forvard kontraktlarının, svop-lara dair sazişlərin, fyuçerslərin, opsiyonların və valyutalara, səhmlərə, istiqrazlara, qiymətli metallara və ya faiz dərəcələrinə aid digər törəmə vasitələrin satın alınması və satılması; qiymətli metalların əmanətə cəlb edilməsi və yerləşdirilməsi; öhdəliklərin icrasına təminatların, o cümlədən qarantiyaların verilməsi və öz hesabına və ya müştərilərin hesabına akkreditivlərin açılması; qiymətli kağızlar bazarında peşəkar fəaliyyət; maliyyə müşaviri, maliyyə agentləri və ya məsləhətçisi xidmətlərinin göstərilməsi; kreditlərə və kredit qabiliyyətinin yoxlanılmasına dair informasiya verilməsi və xidmətlər göstərilməsi; sənədləri və qiymətliləri, o cümlədən pul

vəsaitlərini saxlanca qəbul etmək (xüsusi otaqlarda və ya seyf qutularında saxlamaq); qiymətlilərin, o cümlədən banknotların və sikkələrin inkasasiya edilməsi və göndərilməsi.

Faizsiz Bankçılığın mahiyyəti. İslam bank sisteminin təsnifatı: İslam İnkişaf Bankı (İİB); Sosial səpkili islam bankları (SİB); İslam əsaslı ticarət bankları (İTB).

Əmanət qəbul etməyən maliyyə təşkilatları. İnvestisiya bankları. İnkişaf bankları. Sosial güvənlik qurumları. Maliyyə şirkətləri. İnvestisiya fondları. Pensiya fondları. Sığorta şirkətləri. Qiymətli kağızlarla əməliyyat aparan şirkətlər. Sığorta şirkətləri. Həyat sığorta şirkətləri.

3. Maliyyə bazarı və kapital aktivlərinin qiymətləndirilməsi

Maliyyə bazarı. Pul bazarı və sərmayə bazarı. **Pul bazarı** - qısa fond təklifləri ilə qısa müddətə olan fond tələblərinin qarşılaşdığı bir bazardır. **Kapital bazarı** uzunmüddətli fond təklifləri ilə uzun müddətə olan fond tələblərinin qarşılaşdığı bir bazardır. Dövlət qiymətli kağızları. Korporativ qiymətli kağızlar bazarı. Pul bazarında əldə edilən fondların şirkətlərin maliyyələşdirilməsində istifadəsi. Pul bazarında gerçəkləşdirilən əməliyyat: müddəti qısa, riski və faiz nisbətləri aşağı.

Kapital bazarını pul bazarından ayıran ən əsas xüsusiyyət.

Maliyyə bazarının təşkili: Yığım sahibləri (fond təklif edənlər); İnvestorlar (fond tələb edənlər); maliyyələşmə alətləri; Yardımçı qurumlar və Hüquqi və idari nizamlayıcı qurumlar.

Pul və kapital bazarlarının müqayisəsi. Əməliyyatlarına görə maliyyə bazarları: I və II bazarlar. Təşkilatlanmamış kapital bazarları ("Over The Counter (OTC) Markets).

Pul bazarında istifadə olunan maliyyə alətləri. Finans bonusu, təminat məktubları.

Kapital bazarında əməliyyat görün əsas alətlər. Kapital bazarının əsas alətləri kimi istiqraz və aksiya.

Sərmayə bazarı alətləri pul bazarı alətlərinə nisbətən likvidliyi az və riski yüksək. Səhm maliyyə alətlərinin ən geniş yayılmış növü kimi. Istiqraz - borc münasibətləri yaradan qiymətli kağız növü kimi.

Törəmə finans alətləri: Forward, Futures, Opsiyon və SWAP kontraktları.

4. Sığorta bazarı

Sığorta sistemi və sığorta haqqında qanunvericilik. Sığortanın iqtisadi-nəzəri əsasları. Sığorta işinin təşkilinin prinsip və funksiyaları. Sığortaçının müstəqilliyi. Sığortaçının öz fəaliyyəti barədə məlumat verməsi. Sığorta fəaliyyəti sahəsində qadağanlar. Sığorta işinin təşkili. Sığortaçının rəhbərlərinə qoyulan tələblər. Sığorta agentləri. Sığorta brokeri. Prodüktor.

Xarici hüquqi və fiziki şəxslərin Azərbaycan Respublikasında sığorta fəaliyyəti. Azərbaycan Respublikasında və xarici ölkələrdə edilə bilən sığortalar. Sığorta müqaviləsinin məzmunu. Sığortalının vəzifələri. Sığortaçının vəzifələri. Sığorta fəaliyyətinin əsasları və sabitliyi. Sığorta fəaliyyətinə dövlət nəzarəti. Maliyyə sabitliyinə nəzarət. Azərbaycanda sığorta fəaliyyətinin təsnifatı. Sığorta bazarı və onun sosial-iqtisadi məzmunu. Sığorta bazarının strukturu. sığorta bazarında fəaliyyət göstərən peşəkar iştirakçılar. sığorta bazarında risklərin idarə edilməsi və təsnifatı. sığorta fəaliyyətinin təşkilatı və hüquqi əsasları. sığorta şirkətlərinin təşkilatı-hüquqi formaları. milli sığorta sistemində sığorta bazarının rolu. Təkrar sığortanın iqtisadiyyatda rolu. sığorta tədiyyələrinin hesablanmasında sığorta tariflərinin rolu və əhəmiyyəti sığorta tariflərinin müəyyənləşdirilməsində aktuar hesablamalar və onların xüsusiyyətləri. sosial sığortanın mahiyyəti və prinsipləri. sosial sığortanın iştirakçıları, onların hüquq və vəzifələri. məcburi dövlət sosial sığortası. sığorta şirkətlərinin iqtisadiyyatı və maliyyəsi.

Sığorta şirkətlərində korporativ idarəetmə standartı.

5. QIYMƏTLİ KAĞIZ BAZARI VƏ BİRJA

Qiymətli kağızlar bazarının funksiyaları. Ümumi qiymətli kağızlar bazarı funksiyaları: kommersion funksiyası - bazarda görülən əməliyyatlardan gəlir əldə etmək funksiyası; qiymət funksiyası; informasiya funksiyası - bazarın ticarət obyektləri və onun iştirakçıları haqqında olan bazar məlumatlarının bazar iştirakçıları üçün hazırlanması və çatdırılması.

Qiymətli kağızlar bazarının xüsusi funksiyaları: Yenidən bölgü, Qiymət və maliyyə risklərinin sığortası funksiyası.

Qiymətli kağızlar bazarının strukturu. Qiymətli kağızların birinci bazarı və qiymətli kağızların ikinci bazarı. İkinci bazarın tərkibi: birja; qeyri-birja bazarı; üçüncü bazar və dördüncü bazar.

Fond birjası - İkinci bazarın ən vacib elementləri kimi.

Aksiya bazarları; İstiqraz bazarları; Veksel bazarları; Opsiyon bazarları; Depozit və əmanət sertifikatları bazarı.

Şəxsi qiymətli kağızlar bazarı; dövlət qiymətli kağızlar bazarı; beynəlxalq qiymətli kağızlar bazarı.

İnstitusional investorların qiymətli kağızlar bazarı; fərdi investorların qiymətli kağızlar bazarı. Regional, milli və qlobal bazarlar.

Kassa bazarları; Təcili bazarlar; Aukسیون bazarları və Diler bazarları.

Borc qiymətli kağızları; Diling əməliyyatları üçün qiymətli kağızlar və İnvestisiyalar.

6. Aksiyalar və İstiqrazların ümumi xarakteristikası

Aksiya - emissiya qiymətli kağızı, sahibinə SC-dən dividend şəklində gəlir əldə etmək, mülkiyyətinə ortaqlıq hüququ verir. Aksiyanın qiymətinin dəyərləndirilməsi. Aksiyanın gəlirliliyinə təsir edən əsas amillər: dividend ödənişlərinin kəmiyyəti (xalis gəlirdən törəmə kəmiyyət və onun paylaşdırılması proporsiyası); bazar qiymətlərinin enib-qalxması; inflyasiyanın səviyyəsi; vergi iqlimi.

Qəribə fond bazarlarında aksiyalar: Yüksək likvidli aksiyalar; kurs qiymətinin artmasında lider olan aksiyalar; Gəlirliyi çətin proqnoz edilən aksiyalar; Divident - gəlirin bir forması kimi.

İstiqraz qiymətinin dəyərləndirilməsi.

Dövlət qiymətli kağızları.

Anderrayting, Anderrayter.

"Stand by" anderraytingin bir forması kimi. Anderrayterin dünya praktikasında funksiyaları.

Qiymətli kağızların reytingi. Reytingi 3 əsas istiqamətləri: sərbəst reyting; maliyyə institutlarının reytingi; sənaye şirkətlərinin reytingi.

Gəlir norması; aktivlərin gəlirliliyi; aktivlərin dövriyyəsi və verimliliyi; satışların gəlirliliyi; istehsalın gəlirliliyi; aksiyaların cari və ümumi gəlirliliyi və şirkət bazar kapitalizasiyası.

Şirkətin maliyyə vəziyyətinin göstəriciləri: alıcılıq qabiliyyəti; likvidlik və şirkətin bazara davamlılığı.

Şirkətin istehsal potensialını göstərən göstəricilər: səhmdar cəmiyyətin əmlakının tərkibi və onun maliyyələşmə mənbəyi.

Kotirovka komissiyası və onun əsas funksiyaları: qiymətli kağızların kursunu müəyyən etmək; kotirovka ediləcək qiymətli kağız üçün birja qiymət bülletenlərinin çap edilməsi; keçən birja ticarət gününün nəticəsi barədə informasiyanın təqdim edilməsi; birja şurası və rəhbərliyinə qiymətli kağızın kotirovkə vərəqəsindən kənarlaşdırılması təklifinin təqdim edilməsi; qiymətli kağızların və onların emitentlərinin reytinginin həyata keçirilməsi.

Qiymətli kağızlar bazarının dövlət tənzimlənməsi; qiymətli kağızlar bazarının onun professional iştirakçıları tərəfindən tənzim edilməsi.

İctimai tənzimlənmə - tənzimlənmə ictimai fikir əsasında həyata keçirilir.

7. Azərbaycan Respublikasında qiymətli kağızlar bazarının iştirakçıları

Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsinin 15-ci bölməsinin 1078-ci maddəsinə müvafiq olaraq qiymətli kağızlar bazarında aşağıdakı fəaliyyət növləri mövcuddur.

1. broker fəaliyyəti;
2. diler fəaliyyəti;
3. qiymətli kağızların idarə olunması üzrə fəaliyyət;
4. depozitar fəaliyyəti;
5. qiymətli kağızların sahiblərinin reyestrinin aparılması üzrə fəaliyyət;
6. klirinq fəaliyyəti;
7. fond birjası fəaliyyəti.

Qiymətli kağızlar bazarının broker fəaliyyəti ilə məşğul olan peşəkar iştirakçısı broker adlanır. Broker sifətində həm fiziki şəxslər, həm də hüquq şəxslər çıxış edə bilirlər. Fond bazarında peşəkar broker fəaliyyəti müəyyən lisenziya əsasında həyata keçirilir.

Qiymətli kağızlar bazarında broker və ya broker təşkilatı kimi fəaliyyət göstərmək üçün qoyulan tələblər.

Qiymətli kağızlar bazarında depozitari fəaliyyəti. Depozitari müqaviləsinə daxil edilən mühüm şərtlər.

Qiymətli kağızlar bazarında klirinq fəaliyyəti. Praktikada klirinq təşkilatları aşağıdakı kimi adlandırılırlar: hesabat palatası, klirinq palatası, klirinq mərkəzi, hesabat mərkəzi və s. Hesablaşma klirinq təşkilatlarının əsas məqsədləri.

Hesablaşma-klirinq təşkilatlarının əsas hüquqi formaları olur. Bu təşkilatların əsas gəlir mənbəyi.

Hesablaşma-klirinq təşkilatının törəmə qiymətli kağızlar olan fyuçers müqavilələri və birja opsiyonları.

Qiymətli kağız bazarında reyestr fəaliyyəti. Qiymətli kağızların sahiblərinin reyestrinin aparılması sistemini təşkil edən göstəricilərin toplanması, qeydə alınması, işlənməsi, saxlanması və verilməsi qiymətli kağızların sahiblərinin reyestrinin aparılması.

Qiymətli kağızların nominal saxlayıcı reyestrinin aparılması. Nominal saxlayıcılar.

8. Maliyyə bazarının investisiya imkanlarının fundamental və texniki təhlili

Fundamental təhlil. Birja kurslarının müəyyən edilməsində birbaşa və ya dolaylı amillər. İnvestisiya fond alətlərinin qiymətləndirilməsində istifadə edilən metodlar.

Fond bazarının təhlil edilməsində meydana gəlmiş iki cərəyan: fundamental təhlil məktəbi və texniki təhlil məktəbi.

Makroiqtisadi fundamental təhlil. Ölkənin ümumi iqtisadiyyatını və onun mühüm sahələri olan sənaye, kənd təsərrüfatı, tikinti sahələrini xarakterizə edən ümumi tendensiyaların üzə çıxarılması:

- ÜDM, istehsal və xidmət;
- əmək bazarı, gəlirlik və məşğulluq;
- tədiyə balansı;
- pul sferası və pul kredit siyasəti, valyuta kursu;
- maliyyə siyasəti, büdcə və vergi siyasəti;
- inflyasiya səviyyəsi;
- fond bazarının vəziyyəti.

Sahəvi təhlil. Sahəvi fundamental təhlildə sahələrin investisiya cazibədarlığının qiymətləndirilməsi:

- istehsal həcmi tempinin artırılması;
- sahələrdə istifadə olunan istehsal faktura qiymətlərinin artım tempi;
- istehsalın və aktivlərin gəlirliyi;
- kapital dövriyyəsinin sürəti;
- istehsal və maliyyə vasitələrinin səviyyəsi.

Mikroiqtisadi təhlil (və yaxud *ayrı-ayrı müəssisələrin təhlili*). Şirkətin gələcək gəlirlərinin dinamikasının tədqiqatı. Əmtəə dövriyyəsinin dinamikası və müəssisənin öz şəxsi və borc vəsaitlərinin təmin olunması məsələsindəki maliyyə məsələləri. Lazım olan sənədlər. Firmanın işlərinin, mənfəət və zərər barədə olan hesabatlarından götürülür. Göstəricilərin ümumiləşdirilməsi və rəqabət bazarında ayrı-ayrı aksiyaların qiymətləndirilməsi.

Mikroiqtisadi təhlil zamanı müəssisələrin gəlirliyi. Gəlirlik proqnozu. Balans göstəriciləri: nağd pul axımının dövriyyəsi və xalis nəticə.

Texniki təhlil. Bazarın texniki və ya daxili təhlili, qiymət dəyişikliyinə öyrənilməsi. Aksiya bazarının texniki təhlili.

Klassik texniki təhlilin mahiyyəti. Trendlər, onların növləri, həyat silsiləsi və hərəkət müddətlərinin müəyyən edilməsi.

Trend təhlili və məqsədləri:

1. Qiymət dinamikasının istiqamətlərinin qiymətləndirilməsi.
2. Məlum istiqamətin hərəkətinin müddət və vaxtının qiymətləndirilməsi.
3. Fəaliyyət göstərən istiqamətdə qiymətin qalxıb-enmə amplitudunun qiymətləndirilməsi

Treyderlər tərəfindən istifadə olunan əsas qrafik növləri və onların qurulması konsepsiyaları:

- qiymətlərin trend dinamikasının müəyyən edilməsi;
- qiymətin qeyri-trend hərəkəti;
- ticarət həcmının dəyişilmə dinamikası;
- qiymətin dəyişmə qrafiki.

9. Maliyyə bazarında investisiya riskinin qiymətləndirilməsi

Bazar iqtisadiyyatında investisiya qoyuluşunun imkanları. Hüquqi və fiziki şəxslərin kapital qoyuluşunun seçilməsində istifadə edilən ən əsas kriteriyalar, investisiya riskinin qiymətləndirilməsi. Qiymətli kağızlarla əməliyyatlarda riskin əsas növləri: sistemə risk və qeyri-sistemə risk və onların əsas kateqoriyaları və mahiyyəti.

Kommersiya riskinin əsas faktorları. Maliyyə riski. İnflyasiya riski. Kredit riski. İntestisiya riski və növləri.

İntestisiya riskinin qiymətləndirmə metodu. Qiymətli kağızlar bazarında investisiya riskinin qiymətləndirilməsi metodları: statistik təhlil, faktor təhlili, ekspertlərin qiymətləndirilməsi metodu.

Iqtisadi-riyazi modelləşdirmə metodu maliyyə riskinin qiymətləndirmə metodlarından biri kimi. Maliyyə riskinin qiymətləndirilməsində analogiya metodu.

İntestisiya riskinin idarəetmə metodları. Sistem təhlili riskin idarə olunmasının metodiki bazası kimi. İntestisiya layihəsinə təsir edən real faktorlar.

10. Azərbaycan Respublikasında maliyyə bazarının inkişaf proqramının məqsəd və vəzifələri

“2011-2020-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında qiymətli kağızlar bazarının inkişafı” Dövlət Proqramının başlıca məqsədi: müasir, beynəlxalq standartlara uyğun, iqtisadiyyata geniş kapitalizasiya imkanları təqdim edən və risklərin etibarlı idarə edilməsini təmin edən, yüksək

səmərə ilə fəaliyyət göstərən qiymətli kağızlar bazarının formalaşdırılması. Bu məqsədə nail olmaq üçün nəzərdə tutulan vəzifələr.

Dövlət Proqramı çərçivəsində qiymətli kağızlar bazarının inkişafı üçün müəyyən olunmuş vəzifələrin mərhələlərlə həyata keçirilməsi. 2011-2020-ci illərdə “Azərbaycan Respublikasında qiymətli kağızlar bazarının inkişafı” Dövlət Proqramında ölkənin qiymətli kağızlar bazarının tədricən beynəlxalq kapital bazarlarına inteqrasiya olunması üçün müvafiq şəraitin formalaşdırılması.

11. Birja iqtisadi barometr kimi

Qiymətli kağızlar birjası. Fond birjası. Birjanın meydana gəlməsinin əsas səbəbləri. İlk dəfə birja anqlosakson dövlətlərində meydana gəlmişdir.

Fond birjasının fəaliyyəti, qiymətli kağızlar üçün zəruri şəraitin yaradılması, onların bazar qiymətlərinin müəyyən edilməsi, onlar haqqında lazımi informasiyanın yayılması, qiymətli kağızlar bazarı iştirakçıları üçün şəraitin yaradılması.

Fond birjasının fəaliyyət növləri. Fond birjasının nizamnaməsinin, onun ticarət qaydalarının pozulması və fond birjasının digər daxili sənədlərinin pozulması zamanı müəyyən edilən cərimələr.

Fond birjasının əsas funksiyaları:

- 1) likvidlik ehtiyaclarını qarşılamaq;
- 2) alıcıları-satıcıları qiymətli kağızların alqı-satqısını etmək üçün bir məkanda qarşılaşdırmaq;
- 3) qiymətli kağızların real kursunu müəyyən etmək;
- 4) kapitalın bir sahədən digər sahəyə axmasını təmin etmək;
- 5) real bazarın yaradılmasına xidmət etmək.

Fond birjalarının tipləri: ictimai hüquqi; xüsusi birjalar və qarışıq birjalar.

İctimai-hüquqi birjalara dövlətin nəzarəti, ticarət zamanı birjada qayda-qanunların təmin olunması. Birja ticarət qanunlarının tərtib edilməsində dövlətin iştirakı.

Fond birjasının iştirakçıları və onların fəaliyyəti. Birjada ekspertiza qiymətinin müəyyən edilməsi və qiymətli kağızın qiymətləndirilməsi. Listinq. Listinqdən keçmək üçün qoyulan tələblər. Şirkətlərin listinqdən keçmə şərtləri.

Qiymətli kağızlan listinqdən keçmiş şirkətlər birjaya fəaliyyətləri ilə əlaqədar, o cümlədən maliyyə durumlarına yönəlik ən son məlumatları birjaya vermə məcburiyyətindədirlər.

Birjada listinqdən keçmiş qiymətli kağızlar üçün sabit bazar vardır. İnvestorlar portfəllərindəki bu cür aksiyaları və ya istiqrazları çox qısa vaxtda nağda çevirə bilirlər. Birjada qiymətlər günlük yayımlandığına görə, investorlar qiymət indeksini izləyə və özlərini riskə qarşı qoruma imkanı əldə edə bilirlər.

Birjada qiymətli kağızlar alınıb və ya satılarkən investor çox az bir komisiyon haqqı ödəyir. Listinqdən keçmiş səhmləri investorlar üçün əmanətli investisiya alətləridir.

Yeni qurulan hər hansı bir birja həmən bir çalışma tempi göstərməz, bir müddət özlərini və təmsil etdiyi investisiya sahələrini xalqa tanımaq məcburiyyətindədir. Bu tanıma yavaş-yavaş gerçəkləşdikcə birjaya qarşı xalqda bir güvən yaranmağa başlayır.

Fəaliyyətə keçmə (manipulation) artan bağlılığın yetərli bir səviyyəyə çıxması ilə birjada ilk əməliyyatlar görülür. Lakin bunların miqdarı azdır, birjada investisiya qoyanlar zamanla qazanlı çıxdıqlarını və investisiyaların uzun müddətdə digər alətlərdən daha verimli olduğunu gördükcə yatırımlarını artırır. Buna paralel olaraq qiymətlər yüksəlməyə başlayır. Qiymətlərin yüksəlməsilə isə hər kəs qazanır. Tələb bir az daha artır. Birjada mənfəət əldə edildiyini görəndə və duyan hər kəs birjaya qaçmağa başlayır.

Panikanın başlaması ilə öncə qiymətlər sürətlə aşağı düşür. Daha sonra, alıcı olmadığı üçün iş həcmi də azalır. Azalma nə qədər davam edir?

Qiymət və iş həcmindəki azalma başlanğıc nöqtəyə qədər azalmaz və bu nöqtədən az və ya çox ola bilər. Həmin nöqtədə bazarda qiymətlər sabitləşirmi? Təbiidir ki, yox. Xatırladılan on kritik nöqtədə dartışma başlayır və satıcılar artıq satmaqdan əl çəkirlər. Beləliklə, yeni bir təklif-tələb tarazlığı meydana çıxır və qiymətlər sabitləşir. Bazar bu təcrübədən zərər görür. Artıq səhmlərin sonsuzadək yüksəlməyəcəyi və düşərkən də sifira qədər enməyəcəyi öyrənilmişdir.

Birjalar yalnız iqtisadi həyatı deyil, bütün sosial siyasətin barometridir. İqtisadi olaylar, faktorlar və göstəricilər qədər, hətta onlardan daha çox sosial-siyasət və sosial-psixoloji dəyişmələr birjaya təsir edir.

12. Beynəlxalq maliyyə bazarları

Beynəlxalq kapitalın hərəkəti. Beynəlxalq maliyyə əməliyyatının əsas məqsədi. Beynəlxalq kapital ixracı. Pul bazarlarındakı işləmlər. Beynəlxalq Kapital bazarında işləmlər. Beynəlxalq kredit bazarı. Avrodollar bazarı. Beynəlxalq maliyyə bazarlarının strukturu beynəlxalq pul bazarı və kapital hərəkətləri sisteminin birgə təsiri altında formalaşır. Beynəlxalq finans axınlarının məqsədi.

Beynəlxalq maliyyə bazarlarının strukturuna təsir edən amillər: ümumi makroiqtisadi durum; faiz hədlərində və valyuta kurslarında dalğalanma; pul və kapital bazarlarının işləməsinə nizamlayan qaydaların tənzimləmə formaları; texnoloji durum; beynəlxalq iqtisadiyyatın təməllərini müəyyən edən real sektor. Qısamüddətli maliyyə alətlərinin əməliyyat gördüyü bazarlar – «beynəlxalq pul bazarları» və onun tərkibində «valyuta bazarları» və «Avrobazarlar». Uzunmüddətli fond axınlarının yer aldığı bazarlara isə «beynəlxalq kapital bazarları» və onun tə-

rkibində «beynəlxalq kredit bazarları» və «beynəlxalq istiqraz bazarları» və «beynəlxalq səhm bazarları».

Avro bazarlarda borclanma imkanlarına təsir edən amil: Kredit dəyərliliyi və kreditin maya dəyəri. Bir şirkətin kredit dəyərliliyini - şirkətin maliyyə vəziyyətinin təhlili sonucunda müəyyən etmək olar.

Ölkənin kredit dəyərliliyinə müsbət yöndə təsir edən amillər: Ölkənin inkişaf və ya borc ödəmə yetənəyi yüksək (neft ixrac edən ölkələr kimi) inkişaf yolunda olan bir ölkə olması; Tədiyə balansının kəsir verməməsi və kəsirlərin mütləq və ya nisbi dəyərinin zaman içində azalması; Ölkənin təməl iqtisadi göstəricilərinin müsbət inkişafı (inflyasiyanın düşməsi, pul təklifinin nəzarətsiz şəkildə artmaması, real milli gəlir və sektorların böyümə tempi); Ölkənin xaricə ağırlığı (qanunvericilik, iqtisadi və finans münasibətləri baxımından ölkənin dünya ölkələri ilə inteqrasiya dərəcəsi); Ölkənin öz qaynaqları ilə borc qarşılama nisbətində artması; Daha öncə Avrobazarlar və digər beynəlxalq finans qaynaqlarından alınan borcların əsas pul və faiz ödəmələrinin zamanında və fasiləsiz yerinə yetirilməsi.

Kreditin maya dəyərinə təsir edən amillər: kreditin banklararası və əlavə (spread) faiz dərəcəsi, komisyona, pul vahidi və kreditin təşkili məsələləri.

Londonda banklararası əmanətə ödənen faiz dərəcəsi - LIBOR. Avrobazardan kredit almaq üçün başvuran bir firma üçün kreditin maya dəyəri aşağıdakı kimi hesablanır: $LIBOR = SPREAD + idarə komisyonu + borc komisyonu + qatılım komisyonu$.

Beynəlxalq kapital bazarları- kredit, istiqraz və səhm bazarları.

Beynəlxalq ticarətin kreditləşdirilməsində istifadə olunan alətlər (veksel və bank qəbulu, faktoring, forfeyting, sənət diskontu, qısamüddətli bank kreditləri, beynəlxalq lizinq, iqtisadi və siyasi risk sığortasıdır).

Avroistiqraz bazarları. Beynəlxalq səhm ixracı və satışı.

Beynəlxalq maliyyə mərkəzi statusuna sahib olmaq üçün tələb olunan şərt: İqtisadi sərbəstlik; Daxili iqtisadiyyatın güc göstəricisi sayılan milli pul vahidinin sabitliyi, həmçinin xarici investorların etibarlılığını təmin edən finans sisteminin təminatlı olması; Finans alətlərinin səmərəliliyi; Aktiv, çoxşaxəli və hərəkətli finans bazarı, yəni kreditor və debitorlara geniş imkanlar yaradılması; Xəbərləşmə sistemində yüksək texnologiya imkanlarından istifadə edilməsi; Finans sistemində təhsil və insan gücünün səviyyəsi; Xarici investorların cəlb edilməsi mövzusunda gərəqli hüquqi və sosial şəraitin yaradılması imkanları.

Beynəlxalq birjaların təsnifatı. Super birjalar(Nyu-York birjası, Evronext birjası, Tokio birjası və London birjası). Böyük birjalar və Kiçik birjalar.

13. Dünya qızıl bazarı

Dünya qızıl bazarının transformasiyası. Qiymətli metalın demonetizasiyası. Dünyada qızıl industriyası. Dünya qızıl bazarında təklif. Dünya qızıl bazarının müasir rolu və strukturu. Dünya qızıl ticarəti üzrə əsas mərkəzlərin fəaliyyətinin təhlili. Dövlət ehtiyatlarından qızıl satışının səbəb və nəticələri. Dünya bazarında qızılın qiymətinin meyarları və “kağız qızılın” birja satışının təşkili. Dünya qızıl bazarının inkişafında ən yeni mərhələ və perspektivlər. Dünya qızıl bazarının inkişafında ən yeni mərhələ. Azərbaycan qızıl istehsalçısı və ixracatçısına çevrilmənin prioritetləri və perspektivləri.

ƏDƏBİYYAT

1. Z.F. MƏMMƏDOV «Bank fəaliyyətinin Əsasları» (DƏRSLİK). Bakı: Azərneşr, 2014.
2. Z.F. MƏMMƏDOV Pul, kredit və banklar, qiymətli kağızlar və valyuta. Suallara cavab. Bakı: Nasir, 2005. 200 c.
3. Z.F. MƏMMƏDOV Maliyyə və kredit. Dərslik. – Bakı, 2008.
4. Z.F. MƏMMƏDOV Xalq kapitalizminin formalaşması və inkişafında qiymətli kağız bazarının rolu. – Bakı.: Elm, 2006. -320 c.
5. Z.F. MƏMMƏDOV Finans iqtisadiyyatı. –Bakı: Qanun, 2003. - 375 c.
6. Мамедов З.Ф. Анатомия финансового кризиса. – спб: Изд-во спбгу, 2005. -322 с.
7. Мамедов З.Ф. Кризис на фондовом рынке – отражение общей динамики экономики // Экономика и управление .- 2005. - № 3.
8. Мамедов З.Ф. Фондовый кризис: теоретические и эмпирические аспекты //Тенденции развития финансово- кредитных и международных экономических отношений в условиях глобализации экономики: Научная сессия. Март, 2005 г. - спб.:– Изд-во: спбгуэф, 2005. С.276-300.0, 5. П.л.
9. Мамедов З.Ф. Дизайн финансового надзора: страновые особенности и новые тенденции в мире с учетом уроков мирового кризиса // «Государственное регулирование экономики и повышение эффективности деятельности субъектов хозяйствования». 8-я Международная научно- практическая конференция Академия управления при Президенте Республики Беларусь. 18-19 Апреля 2013.
14. Галанов В.А. Международный финансовый рынок: учебное Пособие. — М.: Магистр, 2007.
14. Клоков В.И. Финансовые рынки: учебное пособие. — спб.: Изд-во СЗАГС, 2005.
15. Международный финансовый рынок / под ред. В.А. Слепо-ва, Е.А. Звоновой. — М.: Магистр, 2007.
16. Мишкин Ф.С. Экономическая теория денег, банковского дела И финансовых рынков. — М.: Аспект Пресс, 2007.

18. Попов К.А. Современная структура мирового финансового Рынка. — М.: МАКС Пресс, 2005.
19. Родионова Л.Н. Системные концепции теории финансового рынка. — Уфа, 1996
20. Рот А. Основы государственного регулирования финансового рынка: учебное пособие. — М.: Юстицинформ, 2002.
21. Рынок ценных бумаг: учебное пособие для вузов / под ред. Е.Ф. Жукова. — М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2007.
22. Суэтин А.А. Международный финансовый рынок: учебник Для студентов. — М.: КНОРУС, 2007.
23. Ширяев В.И. Модели финансовых рынков. Оптимальные портфели, управление финансами и рисками. — М.: комкнига, 2007.
25. Гайдара Е.Т. Финансовый кризис в России и в мире. - М.: Проспект, 2010. – 256 с.
26. Ивасенко А.Г., Никонова Я.И. Рынок ценных бумаг. Инструменты и механизмы функционирования. Уч.пос. - 4-е изд.-М.: кнорус, 2010. Доп. УМО – 272 с.
27. Управление финансами: бизнес- курс МБА [текст]: учеб. Пособие/ Под ред. Дж.Л. Ливингстона, Т. Гроссмана; пер. С англ. Н.Е. Русановой. - 3-е изд., стереотип. - М.:Омега-Л, 2008. - 837 с.- (Высшая школа экономики)
28. Финансовый менеджмент: Учебное пособие. - 5-е изд., стер.- Москва: КНОРУС, 2009. - 432 с

дополнительная:

1. Балабанов И. Т. Основы финансового менеджмента. – М.: Финансы и статистика, 2008, – 478 с.
2. Бланк И.А. Основы финансового менеджмента. – Киев.: Ника-Центр, 2009, – 592 с.
3. Брейли Р., Майерс С. Принципы корпоративных финансов. Пер. с англ. /М.: ЗАО «Олимп-Бизнес», 2007. – 1020 с.
4. Долан, Э. Д., К. Д. Кэпбелл Деньги, банковское дело и денежно-кредитная политика. М.-Л., 2006. – 448 с.
5. Финансовый менеджмент: Учебник для вузов / под ред. проф. Н.Ф. Самсонова – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2007, – 415 с.